

SÂBÛNÎ TEFSİRİNDE FÂTİHA SÛRESİ'NİN BELÂGAT TAHLİLİ

Surah Fatiha In The Exegesis Of Sabunianalysis Of Eloquence

Dr. Mehmet YENİCE

Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Yozgat/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2630-0514>

Cite As: Yenice, M. (2021). "Sâbûnî Tefsirinde Fâtiha Sûresi'nin Belâgat Tahlili", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 7(50): 2481-2487

ÖZET

Sâbûnî'nin "Safvetu't- Tefâsîr isimli tefsiri günümüzde Tefsir ilmine yeni başlayanların ve Kur'ân-ı Kerim'in tefsirini ana hatlarıyla öğrenmek isteyenlerin rağbet ettikleri önemli tefsirlerdendir. Çünkü bu tefsir hem klasik dönem tefsirlerinin hem de çağdaş dönem tefsirlerinin genellikle uzun ve detaylı olarak işledikleri konuları kısa ve öz olarak anlatmaktadır. Biz de bu araştırmamızda belâgat konularına ilgi duyanlara bu ilmî ve edebî yönden değerli tefsirin ilk sûresindeki belâgat vecihlerini kısa ve öz olarak aktarmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bu düşünceden hareketle Tefsir ve takip edilen metotlara kısaca değindikten sonra Sâbûnî'nin sûredeki belâgat yönlerini önce genel olarak daha sonra "el-Bahru'l-Muhîr" isimli tefsirden aktarmış olduğu belâgat konularını maddeler halinde değerlendirdik. Bu değerlendirmede Sâbûnî'nin aktarmış olduğu belâgat maddelerinin kullanım yönlerini ve kavramların tanımlarını açıkladık.

Anahtar Kelimeler: Sâbûnî, Fâtiha Sûresi, Belâgat.

ABSTRACT

Sâbûnî's tafsir called "Safvetu't-Tafâsîr" is one of the most important tafsir preferred by those who are new to the science of tafsir and those who want to learn the main lines of the tafsir of the Qur'an. Because this tafsir briefly and concisely describes the subjects that both classical period commentaries and contemporary interpretations deal with in a long and detailed way. In this study, we believe that it would be beneficial to briefly and concisely convey the aspects of rhetoric in the first chapter of this scientific and literary tafsir for those who are interested in rhetoric. Based on this idea, after briefly mentioning Tafsir and the methods followed, we evaluated Sâbûnî's eloquence aspects in the sura, first in general, and then, in substance, that he transferred from the tafsir called "al-Bahru'l-Muhîr". In this evaluation, we have explained the usage aspects of the rhetoric items and the definitions of the concepts that Sâbûnî has quoted.

Key words: Sabuni, Surah Fatiha, Rhetoric.

1. GİRİŞ

Allah'ın insanlığa ve müslümanlara gönderdiği yüce kitabı Kur'ân-ı Kerim'deki mesajların ön sözü ve özeti niteliğindeki Fâtiha sûresi, sûrelerin sıralanması yönüyle de Kur'ân'ın ilk sûresidir. Müslümanların beş vakit namazlarında ve diğer nâfile namazlarının bütün rekatlarında ezbere okudukları bir sûredir. Sûrenin âyetlerinin sayısı hakkında farklı görüşler olsa da âlimlerin icmâ'ı ile yedi âyetten oluşmaktadır. (Sâbûnî, 1981, I: 24.) Fatiha sûresi Kur'ân'da başka bir sûrede hakkında âyet bulunan bir sûredir. "وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنْ الْقُرْآنِ الْعَظِيمِ" *Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan (âyetlerden) yedisini ve yüce Kur'an'ı verdik.* (el-Hicr 15/87) Bu âyette tefsircilerin çoğunluğunun görüşüne göre "سَبْعًا مِنَ الْمُتَّابِي" /seb'an mine'l-mesâni" ifadesiyle Fâtiha sûresi kastedilmiştir. Sûrenin bu kavram ile anılmasında a) Yedi âyetli olması, b) Farz ve nâfile namazların her rek'atında defalarca okunması, c) Sûrenin birinci bölümü Allah Teâlâ'ya hamd ve senâ, ikinci bölümü ise dua ve niyaz içeren iki bölümden oluşması, d) Birincisi Mekke, diğeri Medine döneminde olmak üzere iki defa nâzil olması gibi sebepler olduğu savunulmuştur. (Kur'an Yolu Tefsiri, III: 368-369)

Âyet sayısının az olmasına rağmen sûrenin konumunun ve içeriğinin öneminden olsa gerek Fahreddîn Râzî (ö. 606/1209) Fâtiha sûresinin tefsirine ayrı bir cilt tahsis etmiştir. Bu konuda Râzî özetle şunları söyler: "Bir zamanlar bu şerefli sûreden on bin faydalı husus ve önemli mesele çıkarılabilir demiştim. Fakat bazı kıskanç, câhil, hadsiz ve inatçı kimseler bunu imkânsız gördüler. Sûreden pek çok meselenin çıkarılabilmesinin imkân dâhilinde ve kolay olduğuna dikkat çeksin diye bu mukaddimeyi yaptım." (Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* 1981, 1: 8) Râzî'nin bahsettiği önemli meseleler içerisinde kuşkusuz sûrenin dilbilim ve anlambilim yönlerinden kapsadığı dil ve anlam kuralları da vardır. Nitekim İslâmî ilimlerin tedvininden günümüze kadar olan süreçte müfessirler sûrenin öneminden dolayı en ince detaylarına kadar incelemişler ve sûreden çıkarılan farklı ilim dallarına ait konuları ve hükümleri detaylı olarak yansıtmışlardır. Muhammed Ali es-Sâbûnî de (ö.2021) sûrenin içerdiği ve tefsirciler tarafından ele alınan önemli konuları tefsirine özet olarak yansıtmıştır. Bu konulardan birisi de sûrenin içerdiği Arapça belâgat (edebî) sanatlarıdır. Bu konuyu

araştırmamızdaki ana düşünce Arapçanın belâgat yönünden değerlendirilmesinde hiç şüphesiz en önemli kaynaklardan biri Kur'ân-ı Kerimdir. Fâtiha sûresi de Kur'ân'ın bir hülâsası konumunda olduğundan bu sûrenin belâgat yönünden incelenmesinin uygun olacağı düşüncesindeyiz.

2. SÂBÛNÎ TEFSİRİNE GENEL BİR BAKIŞ

Sâbûnî'nin tefsirinin tam adı, “Safvetu't- Tefâsîr/ صفوة التفاسير” yani “Tefsirlerin özü” anlamını yansıtmaktadır. Tefsir isminden de anlaşıldığı gibi birçok tefsirden istifade edilerek ortaya çıkmıştır. Sâbûnî tefsirinin oluşumunda diğer köklü, güvenilir ve meşhur tefsirlerden faydalandığına tefsirinin mukaddime bölümünde değinmiştir. (Sâbûnî, 1981, I: 20.) Tefsirin Arapça baskısı üç cilt halinde olup, günümüz Türkçe'sine altı cilt halinde tercüme edilmiştir. Muhammed Ali es-Sâbûnî, diğer eserlerinde olduğu gibi bu tefsirinde de insanları yormayan, açık, akıcı bir dil ve eğitici bir üslup tercih etmiştir. (Karaoğlan, 155.)

3. SÂBÛNÎ'NİN TEFSİR METODU

Sâbûnî tefsirinde okuyanları yormayacak bir üslup ve hemen hemen her sûrede tahlil etmek istediği konuları, o sûrenin evvelinde takip ettiği şu metotlar ve konu başlıkları ile oluşturmuştur:

3.1. Sûrenin Takdîmi/ بين يدي السورة

Sâbûnî, tefsirini her sûrenin evvelinde “Sûrenin Takdîmi/ بين يدي السورة” başlığı altında genellikle altı ana bölümden oluşturmuştur. Bu bölümde her sûrenin tefsirinden önce sûre hakkında kısa ve öz bilgiler ile okuyucuya sûre hakkında dikkatlerini çekici bir mukaddime sunmuştur. Fatiha sûresinin tefsirinde bu genel maddelere değinmeden önce isti'âze ve besmele'nin tefsirini yapmış ve bu sûrenin âyetlerinin icmâ' ile yedi âyet olduğundan bahsetmiştir. Daha sonra bu sûre Kur'ân'ın tertibi bakımından kitabın evvelinde bulunduğu için ismin “Fatiha” olduğunu açıklamıştır. Bu bölümün devâmında, sûrenin kısa olmasına karşın Kur'ân'ın tüm konularını özet olarak barındırdığını maddeler halinde açıklamıştır. (Sâbûnî, 1981, I: 20.)

3.2. Sûrenin Fazîleti/ فضلها

Tefsirin bu bölümlerinde sûrelerin genellikle hadislerde rivâyet edilen fazîletlerinden bahsetmektedir. Fâtiha sûresinde de bu bölümde Ahmet b. Hambel'in Müsnedinde ve Buhârîde rivâyet edilen hadisler¹ ile sûrenin fazîletlerini aktarmıştır. (Sâbûnî, 1981, I: 24.)

3.3. Sûrenin İsmi (التسمية)

Bu başlıkta Sâbûnî, sûrelerin meşhur ismini, bu ismin kaynağını yani niçin bu isim ile isimlendiğini ve varsa başka isimlerini açıklamıştır. Fatiha sûresindeki bölümde sûrenin “Fatiha, Ümmu'l-Kitâb, es-Seb'u'l-Mesânî, eş-Şâfiye, el-Vâfiye, el-Kâfiye, el-Esâs ve el-Hamdu isimlerinin olduğunu ve Kurtubî'nin bu sûre için 12 isim zikrettiğini belirtmiştir. (Sâbûnî, 1981, I: 24.)

3.4. Âyetlerin Münasebeti (المناسبة)

Tefsirinde özellikle uzun sûrelerin âyetlerini tefsirde bir konudan başka bir konuya geçerken önceki âyetler ile yeni tefsir edeceği âyetin konularını ve her iki konu arasındaki ortak noktaları bu bölümde açıklamıştır. Fâtiha sûresinde ise bu bölümü oluşturmamıştır. (Sâbûnî, 1981, I: 24.)

3.5. Kelimelerin Açıklaması (اللغة)

Âyetlerdeki anlamları kapalı olabilecek bazı kelimelerin açıklamasını ve cümle dizimindeki dil kullanımlarını kısa ve öz olarak bu bölümde açıklamıştır. (Sâbûnî, 1981, I: 24.)

3.6. Nuzûl Sebepleri (أسباب النزول)

Sâbûnî, tefsirinde sûrelerdeki âyetlerin iniş sebeplerini ve âyetlerin bağlamını bu bölümde açıklamıştır.

3.7. Tefsir (التفسير)

Bu bölümde âyetleri fazla olan sûrelerde birkaç âyetin tefsirini bölümler halinde yapmıştır. Yani uzun sûrelerde bu bölüm birden fazladır.

3.8. Belâgât (البلاغة)

Bu bölümde de âyetlerde bulunan edebî sanatları açıklamıştır. Tefsiri yapılan âyetlerin belâgat, fesahat ve edebî sanatlarının değerlendirmesini kısaca burada ele almıştır. Genellikle beyan ve bedî yönlerinden ele

¹ لأعلمناك أعظم سورة في القرآن قبل أن تخرج من المسجد... إلى أن قال له: (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) هي السبع المثاني، والقرآن العظيم الذي أوتيته رواه البخاري وغيره

alınan âyetler maddeler halinde işlenmiştir. Bu bölümde Sâbûnî'nin meşhur dilbilimcilerden ve tefsircilerden faydalandığı görülmüştür. Bu dilbilimciler ve tefsircilerden bazıları, İbn-i Manzûr, Cevherî, Bakılânî, Abdulkâhir Cürçânî, Zemahşerî, Anberî, İbn-i Cinnî gibi meşhur belâgatçılardır. (Sâbûnî, 1981, I: 20.)

4. SÜREDE BULUNAN EDEBÎ SANATLAR (BELÂGAT)

Sâbûnî, tefsirinde her sûrenin âyetlerinde bulunan belâgat vecihlerini bölümler halinde uygulamalı olarak başka örnekler ile açıklamıştır. Belâgat kavramını el-Beyân ve't-tebyîn isimli eserinde ilk dönem belâgat âlimlerinden Câhız şöyle tanımlamıştır: “*Lafız ile anlamın cümle içinde kullanımı yönünden uygun ve güzel olması, güzellikte âdeta birbiriyle yarışmasıdır. Kelimelerin kullanımında manadan önce lafzın kulağa, lafızdan önce de mananın zihne süratle ulaşmasıdır*” (el-Cürçânî, 2001, 188; Hasan, II, 220.)

Sâbûnî'nin, Fatiha sûresindeki belâgat yönlerini de önce genel bir değerlendirme ile ele aldığı daha sonra da sûredeki önemli belâgat vecihlerini ve edebî sanatları 10 madde halinde açıkladığı görülmektedir. (Sâbûnî, 1981, I: 26.)

Sâbûnî'nin sûredeki belâgat vecihlerini kendi metodu ile genel değerlendirmesi şeklinde açıklayalım.

5. GENEL OLARAK BELÂGAT VECİHLERİ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ: Bu âyeti oluşturan cümlenin lafzan haberî cümle, anlam yönüyle ise inşâî cümle olduğunu ifade etmiştir. Burada haberî ve inşâî kavramlarının açıklanması uygun olacaktır. Arapça cümleler yapı bakımından haberî ve inşâî olmak üzere iki kısma ayrılır:

5.1. Haberî Cümle

Tanımı: هي التي يكون معناها صالحا للحكم عليه بأنه صادق أو كاذب، من غير نظر لقائلها من ناحية أنه معروف بهذا أو بذاك: “*Cümlenin anlam değerlendirmesinde söyleyenin doğruluk veya yalan söylemesi yönünden tanınıp tanınmamasına bakılmaksızın manasına doğrudur veya yanlıştır diye hüküm vermek uygun olandır.*” (el-Cürçânî, 2001, 188; Hasan, II, 220.) Örneğin: “*قرأ الطلاب أمس: Öğrenciler dün okudu*” cümlesi hakkında söyleyenine bakılmaksızın doğrudur veya yanlıştır diye hüküm verilebilir.

5.2. İnşâî Cümle

Tanımı: هي التي يطلب بها إما حصول شيء، أو عدم حصوله، وإما إقراره والموافقة عليه، أو عدم إقراره، فلا دخل للصدق أو الكذب فيها: “*Kendisiyle cümle (anlam yönüyle) bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını, bir şeyi onaylama veya reddetmeyi talep anlamlarını yansıtır.*” İnşâî cümlelerin anlamlarında doğruluk veya yanlışlık değerlendirmesi yapılamaz. Bu sebeple inşâî cümle kendi içinde iki kısma ayrılır:

a) Birinci kısım inşâî talebi cümle yani bir eylemin oluşmasının (emir) veya oluşmamasının (nehiy) istendiği veya eylem hakkında soru sorulduğu emir, nehiy, dua ve soru cümleleridir.

b) İkinci kısım inşâî cümle inşâî gayr-ı talebi cümle yani içerik olarak muhataptan bir eylem talep edilmeyen ve övme (medih), yerme (zem) yemin (kasem) gibi var olan bir eylemi muhataba bildirme anlamlarını yansıtır. (el-Meydânî, 1996, II: 221.)

Fatiha sûresinin ilk âyeti de yapı bakımından haberî cümle olsa da içerik yönüyle Allah c.c. övme ve dua anlamlarını yansıtmaya yönüyle inşâî gayr-ı talebidir. Sâbûnî'ye göre bu cümle aynı zamanda “*Hamd Allah'a mahsustur diye söyleyin*” emir cümlesini ve bütün övgüyü sadece Allah c.c. ye hâs kılma anlamlarını da içermektedir. (Sâbûnî, 1981, I: 26.)

“إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ”: Bu ayette aşağıda detayları anlatılan gaipten muhataba geçiş yani “iltifat sanatı” vardır. Ayette eğer bu geçiş olmasaydı “إِيَّاهُ نَعْبُدُ” şeklinde devam etmesi gerekirdi.

Ayrıca bu ayette mefulü bih'in takdimi yani fiil ve failden önce gelmesi de “kasr” ifade etmektedir. Yani “ancak sana ibadet ederiz, başkasına değil” anlamını mefulün fiil ve failden önce gelmesini ifade etmektedir. Bu anlama da “وَأِيَّايَ فَارْهَبُونِ”: Asıl bana itaatsizlikten sakının.” (Bakara 2/40) âyetini örnek vererek ayetin belâgat yönünü açıklamıştır. (Sâbûnî, 1981, I: 26.)

5.3. İnşâî Cümlenin Anlamı

Sâbûnî, “الْحَمْدُ لِلَّهِ” cümlesinin manen yani gizli olarak inşâî cümle olduğunu ve anlamının “قولوا الحمد لله” şeklinde takdir edildiğini açıklamıştır. Bu cümle şeklinde de hamdi sadece Allah'a has kılma anlamını ifade ettiğini belirtmiştir. Bu cümle diziminin Arapların kullanımında “الكرم في العرب / Cömertlik Araplardadır veya

Cömertlik Arapçaya mahsustur” cümlesindeki anlam yapısıyla aynı olduğunu belirtmiştir. (Sâbûnî, 1981, I: 26.)

6. EL-BAHRU'L-MUHÎT TEFSİRİNDEN AKTARDIĞI BELÂGAT VECİHLERİ

Sâbûnî genel bir belâgat değerlendirmesi yaptıktan sonra sûrenin diğer belâgat vecihlerini Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) nahiv ve edebî tefsiri “el-Bahru'l-Muhît/ البحر المحيط” isimli eserindeki belâgat vecihlerini 10 madde olarak aktarmıştır. Bu belâgat yönlerinin Sâbûnî'nin takip ettiği konu başlıkları ile aktarmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

6.1. Husnu'l-İftitâh ve Berâ'at-i İstihlâl

Bu kavramın anlamı, bir kitaba veya konuşmaya güzel bir başlangıç demektir. İlk dönemde bu kavramın yerine “ابتداءات القصاصد” veya “حسن الابتداءات” kavramları da kullanılmıştır. Daha sonra çağdaş dönem edebiyat tefsir ve şiir tahlillerinde “براعة الاستهلال” kavramının kullanımı yaygınlaşmıştır. (Abdulazîm, I: 168.) Belâgat ilminde ise genel olarak, şâirin veya yazarın konuşmasının evveline, şiirinde veya eserinde bahsedeceği konuya veya anlatmak istediği şeye bir beyit veya karîne ile göndermede bulunmasıdır. Fatiha sûresinin içerdiği anlamlar konu başlıkları halinde ele alındığında âdeta Kur'ân-ı Kerîm'in bir önsözü olması yönüyle sûrede bu sanatın yerini bulduğu kabul edilmektedir.

Bu sanatın örneklerini hemen her sûre ve âyet başlarındaki güzel başlangıçlarda görmek mümkündür. Şiirlerde de bu sanat çokça kullanılmaktadır. Mütenebbî'nin “وفي النفس حاجات وفيك فطاة سكوتي بيان عندها” *Bende ihtiyaclar var sende de ileri gorus ve kavrayis var. Benim onun yanin susmam konusmak ve (halimi) beyandır.*” (el-Vâhidî, 1431, I: 341.) cümlesi şiirde kullanımına örnek olarak verilebilir. Bu edebî sanat “Berâ'at'ı-matla” ile çok daha etkilidir. Berâ'at'ı-matla: Cümleyi veya konuşmayı gayet sade ve kolay, anlamı açık ve kendisinden sonraki cümle ile ilgisiz olarak getirmektir. Aynı zamanda bu sade ve anlamlı cümle konu ve bağlama da uygun olmalı ki, dinleyenlerin ilgi ve alakasını çeksin. Çünkü bu cümle iletişimde muhatapın ilk duyduğu cümledir. Bu sebeple ilk cümlelerin güzelliği ve anlam yönünden zarıflığı oranında muhatap bu cümleden sonrakilere yönelmeye karar verecektir. (el-Hâşimî, 343.) Bunun şiirden örneği, Mütenebbî'nin, Seyfu'd-Devle'yi övme için kullandığı şu beyitlerinde görmek mümkündür: “المجد عوفى إذ عوفيت والكرم وزال عنك إلى أعدائك الأثم *Sen saglikli isen şan şöret ve cömertlik de sagliklidir, elem senden ayrılıp düşmanlarına ulaştı*” (el-Vâhidî, 1431, I:263.) Berâ'at'ı Makta'ise: Söz biterken daha önceki bilgiler veya konuşma hakkında güzel cümleler kullanarak kelamı sonlandırmaktır. (Abdulvahhâb, 1423, VII:135.)

6.2. Övgüde Mübâlaga (المبالغة في المدح)

Arapça edebî sanatta kullanılan bu kavramdaki mübâlaga kelimesinin sözlük anlamı bir şeye ulaşmak, bir şeyin son noktasına varmak, bir işe olanca gayretini sarf etmek ve ileri gitmek; bir eylemi veya niteliği büyütme anlamlarındaki bulûğ (البلوغ) kökünden türemiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Kudâme b. Ca'fer, 91-95; Durmuş, 2006, 425-427.) Medh (المدح) kelimesinin ise sözlük anlamı, bir insanda, bir nesnede bir eylemde bulunan üstün özellikler ve güzellikler ile övmedir. İki mastar kelime beraber kullanıldığında muhataptaki övülecek söz ve davranışları ifade etmek anlamındadır. Yaranmak veya çıkar elde etmek için başkasına abartılı cümleler ile övgüler düzenlen kişiye “*meddâh*” denir. Bu kavramın zıt anlamı zem ve hicvetmektir. (Tehânevî, I, 288-289; el-İsfahânî, “ح م د” md.) Fâtiha sûresinin ilk âyetleri Allah'ı (c.c.) üstün vasıfları ile övme anlamları içerdiğinden edebî yönden bu sanatı içermektedir.

6.3. Hitâbı Renklendirme (تلوين الخطاب)

Bu üslup Arapçada edebî yönden iltifat sanatlarından biridir. Kavram olarak (تلوين الخطاب) “*telvînu'l-hitâb*” şeklinde iki kelimeden oluşmaktadır. (تلوين) “*telvîn*” kelimesi edebî sanat olarak konuşma üslûbunu değiştirme yani konuşma sırasında ifade tarzlarında farklılık yaparak konuşmayı süsleme anlamındadır. Bu üslûb ise genellikle konuşma devam ederken kişiye özel hitap ve ifadeden, genele özel hitap ve ifadeye konuşma üslûbunu değiştirmek şeklinde görülmektedir. (الخطاب) “*hitâb*” kelimesi de edebî sanat olarak konuşma esnâsında ifadeyi dinleyici tarafına yöneltmek anlamındadır. Edebî sanat olarak Kur'ân-ı Kerîm, Hadîs-i Şerîf ve şiirlerde yaygın olarak örnekleri vardır. Bu sûredeki örneği, sûrenin evvelinde Allah'a (c.c.) üçüncü şahıs (gâib) olarak hamd ve övgüler ile başlayıp, (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) “*Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.*” hitabın devamında 5. Âyette (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) “*(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.*” ifade şeklini ikinci şahıs tarzına (muhatap) değiştirilmiştir. (İbni Kemal Paşa, 1421, 334.)

6.4. İhtisâs (الإختصاص)

Kavram olarak, cümledeki yargı ve hükmü özel zamir kullanarak muhataba ait kılma üslubunu ifade etmektedir. Edebî sanat olarak yaygın kullanılan bir üsluptur. Arapça kullanımda bu üslup genellikle meful zamirleri ile görülmektedir. Zamirlerde ise mütekellim zamiri ile kullanımı yaygındır. (*نحنُ العربُ أقرى الناسِ*) (للضيف) “Biz Araplar insanların en misafirperveriyiz” örneğinde olduğu gibi. İhtisâs diğer zamir çeşitleri ile de kullanılabilir. Genel olarak ihtisâs bir cümlede önce zamir kullanıp, sonra devamında zamirin anlamını açık isim olarak getirme yöntemi ile açıklama şeklinde kullanılmaktadır. Bu açıklama kısmındaki kelime ya (أل) “elif lam takısı” ya izâfet veya da özel isim olarak kullanılır. Sürede iman ve ibadeti sadece Allah’a (c.c.) hâs ve ait kılma anlamında (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) “(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.” Şeklinde meful zamiri, fiil ve failden önce gelmekle ihtisâs anlamı ifade edilmiş ve daha sonra da yargı fiil cümlesi ile devam etmiştir. (el-Fâkihî, 1993, 205.)

6.5. Hazf (الحذف)

Bu kavramın sözlük anlamı “bir şeyi atmak, bir şeyi düşürmek, bir şeyi diğerlerinden çıkarmak, herhangi bir şeyin bir kısmını kesip atmak” anlamlarına gelir. Hazf kavramı, bedî’ ilminde cümlelerin diziminde kelimedeki belli harfleri veya cümlelerin bazı kelimelerini kullanmadan muhataba konuşma sanatını da ifade eder. Fatiha sûresindeki hazf, cümlede normal kullanımda olması gereken bir kelimeyi cümlede bazı sebeplerden dolayı kullanmamak ve atmak anlamındadır. Hazf sebeplerinden bazıları şunlardır; Hitap esnasında muhataba ağır gelmemesi için söylenecek sözde hafiflik, kelimada îcâz, ihtisâs, azamet için, maksadı ifade için uzun cümle kurmaya zaman yetersizliğinden dolayı, cümlede fâsılaya yani cümle sonlarının uyumlu olmasına riâyât gibi sebeplerdir. Hazf olması için cümlede hazfi belirleyen bir delilin ve ipucunun bulunması şarttır. Bu delil ve ipucu olarak şunlar bulunması gerekir; a) akıl, b) nakil, c) şer‘, d) âdet ve örf, e) hal, f) siyâk ve sibâk, g) lugat ve ı) lafızın delâleti. Cümlede birbiriyle ilgili iki şey veya kelimelerden birinin delâleti sebebiyle diğerinin hazfedilmesi Kur’ân-ı Kerîm’de yaygın görülen hazif türlerindedir. (Durmuş, XVII: 122-124.) Sürede (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ) “gazaba uğramışların yoluna da, değil” cümlesi aslında (غَيْرِ صِرَاطِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ) şeklinde olması gerekirdi. (صِرَاطِ) kelimesi önceki âyette de geçtiği için anlamı cümlelerin akışından bilindiğinden burada tekrar edilmeyip, hazfedilmiştir. (İbn Ma’sûm, 1968, IV:176.)

6.6. Takdîm ve Te’hîr

Arapça gramerde anlamlı cümle fiil cümlesi, isim cümlesi veya şibih cümle olarak üç kısımda değerlendirilir. Takdîm ve tehîr konuları bazı özel anlamların oluşumunda sözdizimi ve anlamlı cümlelerin önemli bir parçasıdır. Anlam oluşumunda fiil cümlesi genellikle bir fiil ve fâilinden gerketiğinde de mefulden oluşur. Normal şartlarda anlamlı cümle diziminde önce fiil, sonra fâil öğeleri gelir. Yine anlam oluşumunda isim cümlesi de mübtada ve haber öğelerinden oluşur. Anlamlı isim cümlesinin oluşumunda genellikle önce mübtada sonra da haber öğeleri gelir. Ancak cümlede bazı özel sebeplerden ve anlam ifadelerinden dolayı cümlelerin diziminde ve cümle oluşumundaki sıralamada önce gelmesi gereken bir lafız te’hîr yani sonra gelebilmektedir. Aynı şekilde cümle içerisinde sonra gelmesi gereken bir lafız da takdim edilmektedir. (el-Cürcânî, (2004, 109.)

Fâtiha sûresinde (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) “(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.” âyetlerinde takdim sanatı fiil cümlesinde fiil ve fâilden sonra gelmesi gereken meful (إِيَّاكَ) takdim ile fiilden ve failden önce gelmiştir. Âyette takdimin sebebi ise yukarıda da ifade edildiği gibi ihtisâs yani “ibadet etme” ve “yardım dileme” eylemlerini sadece Allah’a (c.c) has kılmak içindir. Çünkü bu ve benzeri cümlelerde takdim olmadan ihtisâs anlamı verilemezdi. Bu âyette meful takdim edince, mefulden önce olması gereken fiil ve fail de (نَعْبُدُ ve نَسْتَعِينُ) bulunması gereken yer değiştirdiği için te’hîr etmiş olmaktadır.

6.7. et-Tasrîh Ba‘de’l-İbhâm

Bu kavramın anlamı, anlatım üslubunda bir cümleyi veya sözü önce kapalı söyleyip daha sonra bu kapalılığı açıklamaktır. Belâgat ilminde bu sanata “tefsir” yani bir şeyi açıklama da denir. Fatiha sûresinde bu sanat, (*أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمَسْتَقِيمَ* / *Bizi doğru yola ilet*) cümlesinin anlamı önce kapalı olarak gelmiş daha sonra bu cümleden (*صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* / *kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet*) cümlesi bedel yapılmış ve insanlara göre göreceli ve kapalı olan doğru yol kavramı diğer ihtimalleri ortadan kaldıracak şekilde açıklanmıştır. (Ebû Hayyân, 1420, I:54.)

6.8. Bir İsteğin Devamı

Ayrıca bu âyette bir isteğin veya şeyin devamı da vardır. Yani bir şeyin meydana gelmesi değil, var olan bir şeyin devam etmesini isteme sanatı. Âyette devamı istenilen şey ise hidayette yani doğru yolda devam etme isteğidir. (Ebû Hayyân, 1420, I:54.)

6.9. İltifat Sanatı

Arap Dilinde şiir ve nesirde çok sık kullanılan edebî sanatlardan biri de iltifat sanatıdır. Kelime “لِفَات-1-f-t” kökünden türemiştir. İltifat kavramının sözlükte “bir şeyi kıvrıp çevirmek, bir şeyi döndürmek, yönlendirmek, bir şeyi dürmek ve katlamak, elbisesini kendi boynuna asmak, ister tutsun ister tutmasın bir sözü ortaya atıvermek, birini görüşünden çevirmek” gibi anlamları vardır. İstılâhî yönden ise iltifat sanatı genellikle: “Anlatımda bir üslubu terk edip başka bir üsluba geçmek” şeklinde tanımlanmıştır. Örneğin bir beyit veya kısa bir sözde aniden şahıs, zaman ve üslup kullanımında değişiklikler yapmaktır. Yani söylenen bir sözün üslup yönünü aniden çevirip söylem tarzını değiştirmektir. Belâgatta bu sanatın kullanım gayesi, genellikle anlatım üslubunda monotonluğu ve sıradanlığı bırakıp muhatapı canlandırmak ve dikkatini çekmektir. (İbn Manzûr,1990, II: 84; Durmuş, XXII: 152 ; Yüksel, 2010, sayı: 28, s. 65; Eliaçık, 2018, Sayı: 85, 1-6)

Fâtiha sûresinde ise bu sanat şöyledir: Sûrede besmele ve sonraki ilk üç âyetteki cümlelerde gâîp sîgasına (üçüncü şahısa) hitap ile devam ederken (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ) / *Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. O rahmandır, rahimdir. Din gününün sahibidir.*) dördüncü âyette (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ وَآلِئِكَ نَسْتَعِينُ) / *Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz*) üslupta muhatap sîgasına (ikinci şahsa) dönülmüştür. İltifat sanatının türü ise gâîbten muhâtaba iltifattır.

6.10. Seci' Sanatı

“Seci' kelimesi, (سَجْع/sec'a) kökünden türemiştir. Bu kavram Türkçede de seci şeklinde kullanılmaktadır. Cümlelerini veya şiirlerini seci'li yazan ve sözünü seci'li söyleyen kimseye sâci' veya seccâ'e, seci'li söze / yazıya müsecca', seci' yapmaya tesci' denir. Bu kavramın lügat anlamı “iki şeyin birbirine benzemesi”dir. (İbn Manzûr,1990, VIII, 150.) Seci' kavramı belâgatta bedî ilminde kullanılan bir terimdir. Dilbilimciler ve beyan ilmi âlimleri cümlede fasılaların yani son kelimelerin son harflerinin aynı harf üzerine ve uygun şekilde olmalarıdır. Türkçede bilinen manasıyla düz yazıda yapılan kafiyedir. Bazı tefsirciler “fâsıl-ı murat” kavramını da kullanmışlardır. Fâtiha sûresinde seci' örneği “الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ” ve “أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” cümlelerinin son harflerinin م/mim harfi ile olmasındadır ve seci' türlerinden “sec'-i mütevâzi” kısmındadır. Seci' ancak şu dört vasfî kapsadığı zaman güzel olur:

- Kurulan cümlede kelimelerin konuya uygun ve kulağa hoş gelmesi,
- Lafızların manaya hizmet etmesi,
- Terkip anında manaların alışılmış, kabul edilen olması yani garip ve acayip olmaması,
- Seci'li cümlelerde zorlama ve faydasız tekrarların olmaması.

Bu şartlar ne zaman metinde mevcut olursa o metin süslenmiş yani seci'li olur. Seci' üç çeşittir: Murassa seci', mütevâzi seci' ve mütearref seci'. (Ebû Hayyân, 1420, I, 54.)

Sâbûnî tefsirindeki belâgat tahlillerini 10 madde halinde kısa ve özet olarak yapmıştır. (Sâbûnî, 1981, I: 26.)

7. SONUÇ

Muhammed Ali es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsir isimli tefsirinin mukaddime bölümünde bu tefsiri yazma amacının, yüce kitabımızı yaşadığımız modern dönemin ruhuna uygun bir şekilde yorumlamak için bu eseri yazdığından bahsetmiştir. Çünkü bu dönemde insanların birçoğunun yaşadıkları çevreleri, işleri ve yoğunluklarından dolayı detaylı ve büyük hacimli tefsirleri okuyup anlamalarının güç olduğundan hareketle adeta klasik dönem tefsirlerinin bir özeti kabilinden kısa ve kolay anlaşılır bir eser yazdığından bahsetmiştir. Biz de bu araştırmamızda Sâbûnî'nin tefsir yönteminden ve Fatiha sürsünü belâgat yönlerinden değerlendirmesini inceledik ve neticede Sâbûnî'nin diğer sûrelerin tefsirindeki bazı klasik dönem köklü tefsirlerin özeti sunduğu gibi Fâtiha sûresindeki belâgat vecihleri yönüyle de bu tefsirlerin değerlendirmesini özetle aktardığımızı görmekteyiz. Özellikle de Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) nahiv ve edebî tefsiri olan “el-Bahru'l-Muhîr” isimli Tefsirindeki belâgat yönlerine değinmiştir.

KAYNAKÇA

- Câhiz, (1968) *el-Beyân ve 't-tebyîn*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hancî, Kahire.
- Durmuş, İ. (2006) "mübâlaga" Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- el-Cürcânî, 'A. (2001) *Esrâru'l-Belâga*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Cürcânî, A. (2004) *Delâilu'l-i'câz*, nşr. Mahmud Muhammed Şâkir, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire.
- el-Hâşimî, A. (t.y.) *Cevâhiru'l-Belâgati fi'l-Ma'ânî vel-Beyân vel-Bedî'i*, Mektebetul-'Asriyye, Beyrut.
- el-Vâhid, A. (t.y.) *Tahrîru't-Tahbîr fi Sınâ'ati's-Şi'ri ven-Nesr*, thk. Muhammed Şeref, el-Meclisu'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye, Birleşik Arap Emirlikleri.
- el-Vâhidî, A. (1431) *Şerh'u-Dîvân-ı Mütenebbî*, y.y.
- Hasan, Abbâs, (t.y.) *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Ma'ârif.
- Karaoğlan, A. *Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin "Ahkâm-I Kur'âniye" ve "Muhammed Ali Es-Sâbûnî'nin "Revâiu'l-Beyan" Adlı Eserinin Mukayesesi*" Yük. Lis. Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kudâme b. Ca'fer, (t.y.) *Naqdü's-Şi'r* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye) Beyrut.
- Kur'an Yolu*. Erişim 16 Ağustos 2021. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- el-İsfahânî, R. (1992) *Müfredât'u elfâzi'l-Kur'an*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dımaşk-Beyrut.
- Râzî. F. (1981) *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru'l-fikr, Beyrut.
- Sâbûnî, M. (1981) *Safvetü't-Tefasir*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut.
- et-Tehânevî, M. (1984) *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn*, İstanbul.